

Hakemli Makale / Refereed Article

Geliş Tarihi / *Received*: 10.12.2016 • Kabul Tarihi / *Accepted*: 28.12.2016

Mekke Toplumunda Sosyal Tabakalaşmanın Mekke Ayetlerindeki İzdüşümü*

Hekim TAY**

Öz

Allah'ın insanoğluna son kelamî müdahalesi miladi VII. yüzyılın başlarında Hz. Peygamber'e inmeye başlayan Kur'an ile oldu. Kur'an'ın ilk muhatabı Mekke toplumdur. Yaklaşık olarak on üç yıl devam eden Mekke davet süreci Kur'an ayetlerinin kahir ekserinin nazil olduğu dönemdir. İslam'ın teşekkül sürecinde Mekke kilit bir öneme sahiptir. Çünkü dinin tebliğcisi Hz. Muhammed, İlk iman eden seçkin sahabenin çoğu ve İslam'a karşı çetin bir mücadele veren ileri gelenlerin ortak noktası Mekke'de çıkmış olmalarıdır. O halde İslam'ın davet sürecini ve bu sürecin baş aktörlerinden olan Kur'an'ı anlayabilmek için Mekke'yi, özellikle de bu kadim şehrin sakinlerini yakından tanımak gerekir. Bunu yapabilmek için elimizdeki en sağlam belge gene Kur'an'ın kendisidir. Bu çalışmada ayetler bağlamında Mekke toplumunda sosyal tabakalaşma araştırma konusu yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Mekke, Sosyal Tabakalaşma

Social Stratification in Mecca's Verse in the Mecca Society

Abstract

The last word of Allah's intervention to man was in the beginning of the 7th century. It happened via the Qur'an that began to descend to the Prophet. Firstly, the Mecca community was met the Qur'an. The invitation process of Mecca, which processed for about thirteen years, is the period when the great majority of the verses of the Qur'an are mentioned. In the process of Islamic formation, Mecca has a significant position. Because of the messenger of religion Hz. Muhammad, most of the first believers to him, and of course, the common point of the elders who struggled against the Islam, have come out of Mecca. So, in order to understand the invitation process of Islam and the Quran which is one of the main actors of this process, we have to know Mecca and especially the residents of this city. In order to understand both, the most reliable document is Qur'an itself. In this study, social stratification will be discussed in the context of the verses.

Keywords: Qur'an, Tafseer, Mecca, Social Stratification

---

* Bu makale yazarın Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapmış olduğu doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi, htay@beu.edu.tr

Giriş

Sosyal tabakalaşma “Muayyen bir insan grubunun hiyerarşik olarak üst üste gelen sınıflar halinde farklılaşması” şeklinde tanımlanmıştır.¹ Siyasi, sosyal ve ekonomik ilişkilerden bağımsız olarak tüm toplumlarda sosyal tabakalaşmanın var olduğu kabul edilmiştir.² Sosyal tabakalaşma ile ilgili çeşitli teorilerden bahsedilebilir. Bunlar arasında özellikle iki teori öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Karl Marx’a aittir. Toprak, sermaye ve emeğe dayalı üç temel faktör³ üzerine inşa edilen bu teori toprak ve sermaye sınıfı bir kabul edilerek temelde sömüren ile sömürülen olmak üzere iki gruba ayrılmıştır.⁴ Diğer teori ise Max Weber’e aittir. Weber ise toplumu sınıflar, statü grupları ve partiler olmak üzere üç kategoride ele almıştır.⁵ Weber’in düşüncesine göre sosyal tabakalaşmada etkin kriter “statü”dür. Statü “Ferde kendi elinde olmaksızın ve sosyal hizmetine bakılmadan, ona bir hürmet, itibar ve tesirlilik derecesi tayin etmek üzere başkaları tarafından atfedilen sosyal durum” olarak tanımlanmıştır.⁶

İslam dünyasının önde gelen sosyologlarından Ali Şeriatî’ye göre sosyal tabakalaşma insanın yerleşik hayata geçmesiyle başlamıştır. Bu süreçten sonra iki sınıf meydana gelmiştir. Bunlardan birincisi refah ve iktidarı elinde tutan sınıf, ikincisi ise geriye kalan ve bu imkânlardan mahrum kalan büyük çoğunluktur. Bu iki sınıf Kur’an’da geçen kavramlar ile ifade edilecek olursa hâkim sınıf dünya hayatını hedef edinen “mütref”, ileri gelen yöneticilerden meydana gelen “mele” ve din adamlarından oluşan “ruhban” sınıfıdır. Bunların karşısında “mustazaf” olarak isimlendirilen mahrumlar sınıfı yer almaktadır.⁷

Kur’an, toplumun yapısına doğrudan müdahale ederek, toplumu ve onu meydana getiren fertleri yeniden inşa etmeyi hedeflemiştir.⁸ Bunu yapmaya çalışırken muhatap toplumun kültürü menfi veya müspet olarak ayetlerin konusu olmuştur.

Bu araştırmada İslam’ın ortaya çıktığı dönemde, Mekke toplumunun ayetlere yansıyan sosyal tabakalaşmasının tespit edilmesi hedeflenmektedir. Buna geçmeden önce bu dönemde Mekke toplumu hakkında özet mahiyette bazı bilgilerin hatırlatılması faydalı olacaktır.

---

¹ Amiran Kurtkan, *Genel Sosyoloji*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1976, s. 149.

² Sibel Kalaycıoğlu, “Toplumsal Tabakalaşma”, Sezal, İhsan, *Sosyolojiye Giriş*, Martı Yay., Ankara 2003, s. 245.

³ Peter Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, s. 58; D. Ali Arslan, “Temel Sorunları ve Açılımları ile Sınıf Teorisi, Sınıf Bilinci ve Orta Sınıflar”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 4, 2004, s. 129.

⁴ İlyas Bâ-Yunus, *Niçin İslam Sosyolojisi*, Çev. İlim Güner, Akabe Yay., İstanbul 1988, s. 23.

⁵ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, İletişim Yay., İstanbul 1998, s. 269.

⁶ Amiran Kurtkan, *Genel Sosyoloji*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1976, s. 153.

⁷ Ali Şeriatî, *Medeniyet Tarihi*, Çev. İbrahim Keskin, Fecr Yay. Ankara 1998, s. 140.

⁸ Albayrak, *Tefsir Usûlü*, Şule yayınları, İstanbul 2011, s. 128.

1. İslam Öncesi Mekke'nin Siyasi Sosyal ve İktisadi Durumu

Mekke, Bathâ vadisi üzerine kurulmuş, etrafı dağlar ile çevrili, merkezinde Kâbe'nin bulunduğu tarihî bir şehirdir.⁹ Şehrin ileri gelenlerinin evleri asalet ve şereflerine göre Kâbe etrafında sıralanmıştı. Şehrin uç noktalarında ise köle ve hizmetçilerin evleri bulunmaktaydı.¹⁰ Ayetin işaret ettiği gibi¹¹ tarıma elverişli olmayan çorak bir iklime sahipti. Joseph Chelhod Uhud savaşına iştirak eden Mekkelilerden yola çıkarak Mekke nüfusunun yirmi veya yirmi beş bin civarında olduğunu tahmin etmiştir.¹² Şehrin en önemli yapısı Kâbe'dir. Hz. Âdem tarafından temelleri atıldığı belirtilen Kâbe, Hz. İbrahim zamanında yeniden inşa edilerek yerleşim yeri haline getirilmiştir. Bu tarihten itibaren Mekke bir süre Hz. İbrahim çocukları tarafından yönetilmiştir. Daha sonra ise tarihi süreç içerisinde Cürhüm, Amelika ve Kureş tarafından yönetilmiştir.

Mekke kahir ekseriyetiyle Kureyş kabilesi başta olmak üzere Araplardan oluşmakla birlikte, buranın bir ticaret şehri olması hasebiyle yabancı unsurları da bünyesinde barındırıyordu. Yabancıların çoğu köleler veya başka nedenlerden dolayı şehre sığınan insanlardan oluşuyordu.¹³ Şehrin kahir ekseri Kureyş kabilesinin mensuplarından meydana gelmişti. Kureyş'in Mekke'de etkinliği Hz. Peygamber'in 5'inci kuşaktan dedesi Kusay b. Kilab ile başlamış olup, İslam'ın doğuşuna kadar gelen süreçte şehrin yönetim organları başta olmak üzere pek çok yapısı Kusay tarafından oluşturuldu.¹⁴ Kusay ölmeden önce şehrin yönetimini Abdüluzzâ, Abdümenâf, Abdükusay ve Abdüddâr adındaki dört oğlu arasında paylaştırdı.¹⁵

İslam'ın zuhuru ile birlikte Mekke'deki yönetim görevi Kusay'ın torunlarından müteşekkil on boy tarafından icra ediliyordu. Mekke'nin yönetim merkezi Kusay tarafından oluşturulan "Daru'n-Nedve" meclisi¹⁶ olup burası parlamento görevini görmekteydi.¹⁷ Siyasî, askeri, dinî, mali ve adli görevler Kureyş'in boyları tarafından burada icra ediliyordu. Bilindiği gibi Hz.

⁹ Geniş bilgi için bkz: Bozkurt, "Mekke", DİA, XXVIII. 555.

¹⁰ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 199, 3 II. 844; Heykel, *Hz. Muhammed Mustafa*, s. 101.

¹¹ İbrahim, 14/37.

¹² Joseph Chelhod, "Hicret Öncesi Mekke'de Kapitalizm", Er, İzzet, *Din Sosyolojisi Makaleleri*, Akçağ Yay., Ankara 1998, s. 131.

¹³ Corci Zeydân, *Târîhu't-Temeddüni'l-İslâm*, Dâru'l-Fikr, Şam trz., V. 22.

¹⁴ Muhammed el-Abdullah el-Mutlak el-Fehîd, *Fecru'l-İslâm fî Mekke*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2005, s. 73.

¹⁵ Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakât*, Tah., Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hâneçî, Kahire 2001, I. 51; Muhammed b. İshâk, *es-Sîret*, Tah., Ahmed Ferîd El-Yezîdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, s. 74; Ebû Cafer Muhammed b. Habîb, *Kitâbu'l-Munammak*, Tah., Hurşîd Ahmed Farîk, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1985, s. 32; Geniş bilgi için bkz: Ebu'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. el-Kelbî, *Cemheretu'n-Neseb*, Dâru'l-Yekzati'l-Arabiyye, Şam trz., I. 75-88.

¹⁶ Yaşar Çelikkol, *İslâm'dan Önce Mekke*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003, s. 56.

¹⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II. 851; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, IX. 5961.

Peygamber'in Mekke'den sürgün edilmesi kararı bu meclis tarafından verildi.¹⁸ Bu bilgilere göre aristokrat bir sınıf Mekke'yi yönetiyordu. Hamidullah'a göre yönetim şekli oligarşiydi. Bazı batılı araştırmacılar Mekke yönetimi için "tüccar cumhuriyeti"¹⁹, "mele' meclisi"²⁰ tabirini kullanmıştır.

Yukarıda Mekke'nin şehir olarak tarih sahnesine Hz. İbrahim ile çıktığını ifade ettik. Buna göre şehrin temellerinin tevhid (Hanif) inancı üzerine inşa edildiği noktasında bir kuşku yoktur. Ancak zamanla tevhid inancının yerini paganizm aldı. Yaygın görüşe göre ilk defa paganizm inancını Huzâa'lı lider Amr b. Luhay tarafından Mekke'ye sokulmuştur.²¹ Kâbe'nin etrafı putlar ile doluydu. Her kabilenin putu olduğu gibi, bazen bu sayı birden fazla da olabilirdi. Bunlar içerisinde tüm boylar tarafından kutsal sayılan Hübel, Lât ve Uzzâ gibi putlar da vardı.²² Mekke'de putperestlik inancı dışında sayıları çok az olan Hanifler de vardı.²³ Ehl-i Kitap inancına mensup kişilerin varlığı yok denecek kadar azdı. Kaynaklar Ehl-i Kitap inancına mensup Varaka b. Nevfel, Osman b. Huveyris, Şeybe b. Rabia gibi birkaç ismi zikretmekten öteye geçememektedir.²⁴

Mekke ekonomisi ticarete dayanıyordu. Kureyş kabilesi "tüccar" olarak bilinirdi.²⁵ Mekke ticaretinin iki temel bileşeni vardı. Bunlardan birincisi hac mevsiminde haram ayaların sağladığı güven ortamında yapılan ticari fuarlardı. Mekke çevresinde Ukaz, Mecenne ve Zülmecâz başta olmak üzere pek çok fuar kurulurdu. İkincisi ise civar ülkelere yapılan ticari seyahatlerdi. Bu ticari seyahatler ilk defa Kusay'ın çocuklarından Hâşim tarafından başlatılmış olup, Habeşistan, Mısır, Yemen, İran, Hire ve Gassan paştâ olma üzere pek çok bölge ticari seyahatler yapıyordu.²⁶ Bu ticari faaliyetten Kur'an övgüyle bahsetmiştir.²⁷ Ticaret, sayıları binleri bulan deve kervanları ile yapıyordu. Bu kervanlara büyük

¹⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 161; İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Çev. Mehmet Yolcu, Düşün Yay., İstanbul 2011, I. 229.

¹⁹ Lammens, "Mekke", DİA, VIII. 631.

²⁰ W. Montgomery Watt, *Muhammed Mekke'de*, Çev. M. Rami Ayas ve Azmi Yüksel, AÜİF Yay., Ankara 1986, s. 15.

²¹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm, *Cemhere*, Tah. Abdü's-Selâm Muhammed b. Hârûn, Dâru'l-Meârîf, Kahire trz., II. 492; İbnu'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 28.

²² İbnu'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Asnâm*, s. 38; İbn Hişâm, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, s. 187.

²³ İbn Hişâm, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, s.142; İbn Habîb, *Kitâbu'l-Munammak*, s. 153; Neşet Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliyye Çağı*, Mars T. ve S.A.S. Matbaası, Ankara 1957, s. 146.

²⁴ İbn Hişâm, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, s.118; Şevkî Dayf, *el-Asru'l-Câhili*, Dâru'l-Mearif, Kahire, trz, s. 100.

²⁵ M. Rami Ayas, *Kur'an'ı-Kerim'de Çalışma Kavramı*, basılmamış doçentlik tezi, AÜSBE, Ankara 1979, s. 39.

²⁶ Ebu'l-Abdillah Muhammed b. İshak el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, Tah. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehiş, Beyrut 1994, V. 180-181; İbn Habîb, *Kitâbu'l-Munammak*, s. 44-45. İbrahim Beydun, *el-Hicâz ve Devletü'l-İslâmiyye*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1995, s. 100.

²⁷ Kureyş Suresi 106/1-2.

sermayeler ile iştirak ediliyordu.²⁸ Tüm bu ticari aktivitelerin neticesinde Mekke bir finans merkezi halini almıştı. Burada oluşturulan büyük sermayeler ile yüksek faiz karşılığında borç para veriliyordu. Bazı araştırmacılar bu gerçeğe işaret ederek Mekke’de ticari bir kapitalizmin varlığından söz etmiştir.²⁹ Kur’an’ın pek çok ayeti bu sömürü düzenini şiddetle eleştirmiştir.³⁰

Mekke’de sosyal dokunun en önemli realitelerinden biri de kabilecilik asabiyetiydi.* Kabilenin en üst temsilcisi olan kabile reisi yaşça büyük olanlardan seçilir, kabilenin bütün iç ve dış vazifelerinden sorumluydu. Kabile asabiyeti göçebe Araplarda (Bedevi) çok daha şiddetliydi.³¹ Gerek İslam’ın ortaya çıktığı dönemde Mekkelilerin başını çektiği şiddetli muhalefet cephesinin oluşmasında,³² gerekse de Hz. Peygamber sonrası dönemde yönetim mekanizmasında ortaya çıkan problemlerin özünde kabile asabiyeti vardı.

Genel anlamda Arap toplumunda sosyal grup olarak hür, mevali ve köleler keskin çizgilerle birbirlerinden ayrılıyorlardı. Diğer Araplara göre başta Kureys olmak üzere Mekke’de oturanlar “Ahmesî” olarak isimlendiriliyordu. Mekkeliler kendilerini Kâbe’nin hizmetçisi ve hamisi olarak niteliyor, bu konularından dolayı hiçbir Arap kabilesinin şeref olarak kendilerine denk olmadıklarını iddia ediyor ve bunu ifade etmek için kendilerine ahmesî diyorlardı. Bu sadece bir kavramdan ibaret değildi. Sosyal hayatta bu kasta mensup olanların pek çok ayrıcalıkları vardı.³³

Özet olarak Mekke’de siyasi, sosyal ve ekonomik durum yukarıda ifade edildi. Şimdi Mekkî ayetlere yansıyan ve sosyal statüye işaret eden ayetlerin tahliline geçebiliriz.

2. Mekkî Ayetlerde Üst Tabakaya İşaret Eden Kavramlar

Mekke’de muhatap toplumu açık bir şekilde işaret eden ve üst tabakayı ifade edecek şekilde “mele”, mütref, ekâbir ve istekber” kavramlarının mekkî ayetlerde kullanıldığını görebilmekteyiz.

²⁸ Çağatay, *İslâm’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 142.

²⁹ Watt, *Hz. Muhammed Mekke’de*, s. 10; Ayas, *Kur’an’ı Kerim’de Çalışma Kavramı*, s. 44.

³⁰ Rûm, 30/39. Ayrıca Medenî ayetler için bkz: Bakara, 2/275-281; Al-i İmrân, 3/130; Nisâ, 4/160-161.

* Asabiyet: “Topluluğa dışarıdan gelen herhangi bir tehlike karşısında topluluğun bütün fertlerini harekete geçmesini sağlayan ruh” olarak tanımlanmıştır. Mustafa Çağrıncı, “Asabiyet”, *DİA*, III, 453.

³¹ Cevâd Ali, *el-Mufassal*, yy., 1993, VI. 278; Zeydân, *Târîhu’t-Temeddüni’l-İslâm*, IV. 14-15; Abdulkarim Özaydın, “Arap”, *DİA*, III. 321.

³² Geniş bilgi için bkz: Hekim Tay, “İslam Karşıtı Muhalefetin Teşekkülünde Sosyal Statü Etkisinin Mekkî Ayetlere Yansıması”, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 2 Sayı:1 Aralık 2013.

³³ İbn Hişâm, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, s. 123; İbn Habîb, *Kitâbu’l-Munammak*, s. 127 el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I/II. 265; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, I. 349.

a. “Mele’ ” Kavramı

“Mele’ ” kavramı kök anlamı itibarı ile “bir şeyin dolu olması”³⁴ anlamında olup “ileri gelenler, kavmi yöneten topluluk/meclis”,³⁵ “danışma kurulu”,³⁶ “eşraf”³⁷, “kavmin sembolü”,³⁸ gibi farklı manalarda kullanılmıştır. Kavram “mele’ ”³⁹ ve “el-mele’ ”⁴⁰ olmak üzere ayetlerde iki formda kullanılmıştır. Bu kelime ayetlerde ileri gelenler, yöneticiler, toplumda göz önünde olup kendisine fikir danışılan kimseler, asilzadeler, efendiler”,⁴¹ ve “seçkin melekler topluluğu”⁴² anlamında kullanılmıştır. Kur’an’ın mele’ olarak bahsettiği bu topluluk, kavimlerinin yöneticileri olmaları yanı sıra sosyal hayatta zengin ve başarılı kimselerdir. Bunlar dünya hayatını seven ve kendilerine büyük servetler kazandıran hayat tarzlarının yanlış olduğunu kabul etmiyorlardı.⁴³ Kur’an bu grubu servet verilen seçkin kimseler,⁴⁴ kendilerini muhataplarından daha büyük gören,⁴⁵ Peygamberleri ve onlara tabi olanları küçümseyen, onlar ile

³⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Tah., Abdullâh Alî el-Kebîr ve Arkadaşları, Dâru'l-Meârif, Kahire, XLVII. 4252.

³⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XLVII. 4253; Muhammed b. Yakup Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2005, s. 53; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, , Tah., Ahmed Abdülgâfur Attâr, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1990, I. 72.

³⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XLVII, 4253; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 53.

³⁷ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 52.

³⁸ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 52.

³⁹ A'râf, 7/103; Yûnus, 10/75, 83, 88; Hûd, 11/97; Mü'minûn, 23/46; Kasas, 28/32; Zuhuruf, 43/46.

⁴⁰ Bakara, 2/246; A'râf, 7/60, 66, 75, 90, 109, 127; Hûd, 11/27, 38; Yûsuf, 12/43; Mü'minûn 23/24, 33; Şu'arâ, 26/34; Neml, 27/29, 32, 38; Kasas, 28/20, 38; Sâffât, 37/8; Sâd, 38/6, 38.

⁴¹ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Tah. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâru'l-Hecer, Kahire 2001, VI. 435; XII, 337, 248, 379, 393; XVII, 39; Ebu İshâk İbrahim ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1988, I. 325; Ebu'l-Kâsim Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vicûhi't-Te'vil*, Riyad 1998, II. 454; III. 192; Ebu'l Fidâ İsmail b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetu Kurtuba, Kahire 2000, VI. 327, 330, 360; XII. 74; Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *ed-Durrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, Tah. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâru'l-Hecer, Kahire 2003, VI 444; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Tefsîru Bahri'l-Muhît*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, II. 257; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2006, XVIII. 134; Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nuketu ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut trz., II. 445; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, Dâru Tayyibe, Riyad h.1409, I. 290; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ġayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981, VI. 183; Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Neseîfî, *Medâriku't-Tenzil*, Beyrut 1998, I. 203; Ahmed b. Yûsuf es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürri'l-Mesûn*, Tah. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dâru'l-Kalem, Şam trz., I. 513; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2007, s. 179; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, II. 827; Muhammed Abduh, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Mennâr)*, Tlf. Muhammed Reşîd Rızâ, Dâru'l-Menâr, Kahire 1947, VIII. 393.

⁴² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX, 505.

⁴³ Ebu'l A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Çev. Heyet, İnsan Yay., İstanbul 1997, III. 587.

⁴⁴ Yûnus, 10/83, 88; Mü'minûn, 23/33.

⁴⁵ Yûnus, 10/75; Mü'minûn, 23/46.

alay edenler⁴⁶ olarak ifade etmiştir. Bunlar sadece tehdit etmekle kalmayıp her türlü işkence ve baskıyı uygulamaktan geri durmazlar.⁴⁷ Peygamberlerin tüm çabalarına rağmen içinde buldukları yanlış yoldan dönmez,⁴⁸ kendi kurdukları düzeni en doğru düzen olarak görürler.⁴⁹

Sâd 38/4-7 ayetlerinde “Onlara kendilerinden bir uyarıcı (peygamber) gelmesine hayret ettiler de o kâfirler dediler ki: ‘Bu yalancı bir sihirbazdır. Tanrıları bir tek tanrı mı yaptı? Bu, cidden tuhaf bir şeydir.’ **Onlardan bir grup/mele’** fırladı: ‘Yürüyün tanrularınıza bağlı kalın. Çünkü bu, arzû edilen bir şeydir. Biz bu(nun söylediği)ni (babalarımızın bağlı olduğu) öteki dinde işitmedik. Bu uydurmadan başka bir şey değildir!’” ifadesi ile Mekke ileri gelenlerinin Hz. Peygamber aleyhinde tertipledikleri bir toplantı hakkında nazil olduğu bilinmektedir. Burada geçen “mele’ ”nin Mekke ileri gelenleri olduğu konusunda âlimler arasında ittifak vardır.⁵⁰ Bu ayetin tarihi arka planını anlatan rivayetler Mekke ileri gelenlerinin Ebû Tâlib’in evinde toplandıkları ve koruması altında olan Hz. Muhammed’i ilahlarına hakaret ettiği gerekçesiyle şikayet ettikleri bilgisi yer almaktadır.⁵¹ Hz. Peygamber’in de iştirak ettiği anlaşılan bu toplantı başarısız bir şekilde sonuçlanmıştır. Mekke ileri gelenlerinin oluşturduğu ve Hz. Peygamber’i davasından vaz geçirmeye yönelik bu girişim ayet tarafından mele’ olarak isimlendirilmiştir. Diğer taraftan Lammens mele’ kavramını Kur’an’ın tanıdığı tek Mekke otoritesi olduğu savunmuştur.⁵² Bu grup aynı zaman yukarıda da ifade edilen Mekke yönetim meclisi Daru’n-Nedve üyeleri idi. Dikkat çekici bir husus ise yukarıdaki ayette zikredilen toplantıya katılan Mekke ileri gelenlerini isimleri Sa’lebî tarafından kayıt altına alınmış olmasıdır.⁵³ Bu isimler incelendiğinde tamamının Mekke seçkinleri olduğu anlaşılacaktır.

⁴⁶ A’râf, 7/75; Hûd, 11/27, 38; Zuhruf, 43/47.

⁴⁷ A’râf, 7/88, 90, 125.

⁴⁸ Sâd, 38/6.

⁴⁹ A’râf, 7/109; Şu’arâ, 26/34.

⁵⁰ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XX, 21; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Tefsîru Bahri’l-Muhît*, VII, 369; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 243; er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVI, 178; el-Mâverdî, *en-Nuketü ve’l-Uyûn*, V, 78; Cemaleddin Abdurrahman b. Ali İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, el-Mektebetü’l-İslâmî, trz. VII, 103; Ebû İshâk Ahmed es-Sa’lebî, *el-Keşfu ve’l-Beyân*, Dâru İhyau’t-Turâsî’l-Arabî, Beyrut 2002, VIII, 178; es-Seyyid Mahmud Şükri el-Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, İhyâu’t-Turâsî’l-Arabî, Beyrut trz., XXIII, 165; Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1993, III, 130; Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîz*, Tah. Ebû Abdullah Hüsyen b. Ukâşe-Muhammed b. Mustafa el-Kenz, Fârûku’l-Hadîsiyye li’n-Neşr, Kahire 2002, IV, 81; Muhammed Cemâleddîn el-Kâsımî, *Mehâsinu’t-Te’vîl*, Dâru İhyai’l-Kutubi’l-Arabiyye 1957, XIV, 5077; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, Matbaatu Mustafâ el-Bâbî, Kahire 1946, XXIII, 97.

⁵¹ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XX, 23-24; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, XII, 74-75.

⁵² Lammens, “Mekke”, VIII, 631.

⁵³ Sa’lebî Mekke ileri gelenlerini oluşturduğu yirmi beş kişilik isim listesini şöyle vermektedir: Velîd b. el-Muğîre, Ebû Cehil b. Hişâm, Ubey b. Halef, Ümeyye b. Halef, Amr b. Vehe b. Halef, Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, Abdullâh b. Ümeyye, Âs b. Vâil, el-Hars b. Kays, Adiy b. Kays, Nadr b. el-Harîs, Ebu’l-Bühterî b. Hişâm, Kart b. Amr, Âmir b. Hâlid, Mahreme b. Nevfel, Zemâ

b. “Mütref” Kavramı

“Mütref” kavramı “saygın, mani olunmayacak şekilde yaşamaya dalmış, bol nimet verilmiş, despot, zorba, müstebit (cebbar)”⁵⁴ anlamlarına kullanılmıştır. Kavramın, İbn Abbâs “nimet verilen kimseler”,⁵⁵ “zengin reisler”,⁵⁶ “kötülük başkanları”,⁵⁷ Katâde b. Diâme yukarıdaki anlamların yanında “zorba yöneticiler”,⁵⁸ Ebu’l-Aliye⁵⁹ “müstekbirler”,⁶⁰ Mücâhid b. Cebr “bozguncular (fesatçılar)”,⁶¹ İbn Zeyd “kodamanlar (el-uzema’-العظماء)”,⁶² Suddî “müşrikler”⁶³ anlamında kullanıldığını ifade etmişlerdir. Önde gelen müfessirler “Dünya nimetleri peşine düşüp ahiret amellerini terk edenler,⁶⁴ Lezzetli gıdalar ile nimetlenmiş,⁶⁵ Refaha dalmış, sadece şehvetini düşünen, meşakkat ve sorumluluklardan kaçan,⁶⁶ Nimet ve bolluk ile şıarmış kimseler”⁶⁷ ve itibar peşinden koşanlar”⁶⁸ şeklinde tanımlama yapmışlardır. Muhammed Esed kavramı “Bütün ahlaki endişeleri bir tarafa bırakan kişiler”⁶⁹ şeklinde tanımlamıştır.

Bu kavram doğrudan Mekke toplumuna işaret edecek şekilde Sebe2 34/34, Mü’minûn 23/64 ve Zuhuruf 43/23 ayetlerinde kullanılmıştır.

Sebe’ 34/31-33 ayetlerinde “Biz hangi ülkeye bir uyarıcı gönderdiysek mutlaka oranın **varlıkla şıarmış kimseleri**: ‘Biz, sizin gönderildiğiniz şeyi inkâr ediyoruz’ dediler. Ve dediler ki: ‘Biz malca ve evlâdça daha çoğuz, biz azâba

b. el-Esved, Mut’im b. Adıyy, Ahnes b. Şerîk, Hüvaytib b. Abdü’l-Uzzâ, Nebîh b. el-Haccâc, Münebbih b. el-Haccâc, el-Velîd b. Utbe, Hişâm b. Amr b. Rebîa ve Süheyl b. Amr. Bkz: es-Sa’lebî, *el-Keşfu ve’l-Beyân*, VIII. 178.

⁵⁴ Fîrûzâbâbdî, *Kâmûsu’l-Muhît*, s. 794.

⁵⁵ Abdurrâhman b. Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke 1987, X. 3333; el-Mâverdî, *en-Nuketü ve’l-Uyûn*, V. 457.

⁵⁶ el-Mâverdî, *en-Nuket ve’l-Uyûn*, III. 236.

⁵⁷ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIV. 529; Abdurrâhman b. Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, VII. 2321.

⁵⁸ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIV. 531; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XVII. 321; es-Suyûtî, *ed-Dürü’l-Mensûr*, XII. 221.

⁵⁹ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIV. 529.

⁶⁰ es-Suyûtî, *ed-Dürü’l-Mensûr*, X. 649; es-Semerkindî, *Bahru’l-Ulûm*, III. 317.

⁶¹ el-Mâverdî, *en-Nuket ve’l-Uyûn*, III. 236.

⁶² et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVII. 77

⁶³ el-Mâverdî, *en-Nuket ve’l-Uyûn*, V. 457.

⁶⁴ es-Semerkindî, *Bahru’l-Ulûm*, II. 146; es-Sa’lebî, *el-Keşfu ve’l-Beyân*, V. 194; el-Vâhidî, *el-Vesît*, Dâru’l-kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1994, I. 597.

⁶⁵ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XII. 631. Taberî kelimen tercih ettiği anlamına işaret eden şu şiiri örnek göstermiştir: (نهدي رعون المتترف الصداد/الى امير المؤمنين الممتاد).

⁶⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V. 435.

⁶⁷ er-Râzi, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XVIII. 77; XXVII. 207.

⁶⁸ en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil*, III. 424.

⁶⁹ Muhammed Esed, *Kur’ân Mesajı*, Çev., Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yay., Ankara 1999, II. 880.

*uğratılacak değiliz*⁷⁰ ifadesi ile mütreflere işaret edilmiştir. Taberî buradaki hitabın Mekkelilere yönelik olduğunu ifade etmiştir.⁷¹ Suyutî'nin aktardığı sebebin nüzul mahiyetindeki bilgi de ayetin Mekke muhatabıyla bağlantısına işaret edilmiştir.⁷²

Mü'minûn 23/67 ayetinin bildirdiğine göre Mekke ileri gelenleri Kâbe karşısında gece eğlencesi müsamereleri yaparlardı. Nitekim bize ulaşan rivayetler buna işaret etmektedir.⁷³ Aynı sûrenin 64-66'ncı ayetlerinde "*Nihâyet varlıklarını azâb ile yakaladığımız zaman, hemen feryâda başlarlar.*' *Bugün artık feryâdetmeyin, bize karşı size yardım olunmaz (kimse sizi bizim azâbımızdan kurtaramaz). Âyetlerim size okunuyordu da siz arkanıza dönüyordunuz*" mütref kesime işaret edilmiştir.

Bilindiği gibi Mekke ileri gelenlerinin Hz. Peygamber'e karşı çıktıkları en önemli husus atalarının inancının kötülenmesiydi. Bu gerçek Zuhrûf 43/22-23 ayetinde "*Hayır, (ne bilgileri var, ne de Kitâpları). Sadece: 'Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerinde gidiyoruz' dediler. İşte böyle, senden önce de hangi kente uyarıcı gönderdiyse mutlaka oranın varlıkları: 'Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız.' dediler.*" şeklinde ifade edilmiştir. Bu ayette gerek siyâk-sibâk ilişkisi,⁷⁴ gerekse de nüzul sebebinin bildiren rivayetler⁷⁵ incelendiğinde ayetlerin Mekke ileri gelenleri ile bağlantılı olduğu açık bir şekilde anlaşılacaktır.

c. "Ekâbir" Kavramı

"Ekâbir" "k.b.r" kökünden türemiştir. Ayetlerde bu kökten türeyen pek çok kavram geçmektedir. Kavram sözlük anlamı olarak "saygıdeğer, muhterem olma, şerefli olma, zorbalık, güçlü olmak, saltanat/mülk sahibi, büyüklenme"⁷⁶ manalarında kullanılmıştır. Bu kelime ayetlerde "haddi aşan zalim yöneticiler,⁷⁷ sultan ve kodamanlar"⁷⁸ anlamında kullanılmıştır. Müfessirler ayeti "Allah'a şirk

⁷⁰ Sebe', 34/34-35.

⁷¹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIX. 294.

⁷² Bkz: es-Suyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, s. 215.

⁷³ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII. 77; es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, II. 417; es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân*, VII. 51; el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, IV. 60; el-Bağâvî, *Meâlimu't-Tenzil*, V. 422; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, V. 482; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, XV. 62; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, II. 473; el-Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Vâhidî, *el-Vesît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, III. 294; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 987; el-Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, XII. 4406.

⁷⁴ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX. 572; er-Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVII. 207.

⁷⁵ el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIX. 25.

⁷⁶ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 568; el-Cevherî, *es-Sıhah*, II. 801-802; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XLII. 3807, 3809, 3811.

⁷⁷ es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, VI. 194.

⁷⁸ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX. 538; Abdurrâhman b. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV. 1384; es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, VI. 194; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, X. 20.

koşup günah işleyen ileri gelenler⁷⁹ büyüklenip peygamberlere karşı çıkan mücrim yöneticiler,⁸⁰ Allah'ın kanunu gereği her beldeye gönderilen fasık/bozguncu liderler,⁸¹ insanlara tuzaklar kuran dalalet/sapkınlık taşıyıcılar,⁸² kavmin günahkâr ileri gelenleri,⁸³ halkı Allah'ın yolundan çevirmeye çalışan ve peygamberlerin düşmanı, kentlerin ileri gelen günahkârlar⁸⁴ ve zorba yöneticiler⁸⁵ anlamında kullanıldığını kaydetmişlerdir. Bu kavram En'am 6/123 ayetinde doğrudan Mekke toplumunun ileri gelenlerden birisini ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Rivayetlere göre ayetin hedefinde Ebû Cehil⁸⁶ veya Velîd b. Muğîre⁸⁷ vardır.

d. "İstekber" Kavramı

"k.b.r." kökünden türeyen kavramlardan biri de "istekber"dir. Bu kavram iki anlamda kullanılmıştır. Bunlardan birincisi "iyi olanı seçmek, büyük olmayı istemek", ikinci anlamı ise "açgözlü olmak, nefsinde olmayan büyüklük duygularını izhar etmek"tir.⁸⁸ Ayetlerde "kendilerine tabi olunan kimseler,⁸⁹ ileri gelen yöneticiler,⁹⁰ efendiler,⁹¹ asilzadeler,⁹² öncü aydınlar⁹³ ileri gelen Arap (Mekke) müşrikleri"⁹⁴ anlamında kullanılmıştır.

⁷⁹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX. 537.

⁸⁰ es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, I. 511.

⁸¹ el-Bağâvî, *Meâlimu't-Tenzil*, III. 185.

⁸² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II. 393.

⁸³ er-Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIII. 183.

⁸⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, VI. 160.

⁸⁵ en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, I. 534.

⁸⁶ es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân*, IV. 187; el-Bağâvî, *Meâlimu't-Tenzil*, III. 185; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, III. 118; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, I. 535; İbn Âşûr, *Tefsîru et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, VIII. 53; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV. 2046.

⁸⁷ es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, I. 511; es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân*, IV. 187; el-Bağâvî, *Meâlimu't-Tenzil*, III. 185; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II. 393; er-Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIII. 184; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, X. 20-21; el-Vâhidî, *el-Vesît*, II. 320; İbn Âşûr, *Tefsîru et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, VIII. 53; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV. 2046; el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, VIII. 22.

⁸⁸ er-Rağîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, Tah., Muhammed Halîl Aytânî, Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut 2005, s. 424.

⁸⁹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII. 626; ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, III. 158; es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân*, V. 313; el-Mâverîdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, III. 129; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, IV. 356; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII. 126; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1199.

⁹⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII. 626; XIX. 290; es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, II. 204; III. 75; el-Bağâvî, *Meâlimu't-Tenzil*, IV. 343; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V. 124; es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, XII. 218.

⁹¹ er-Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XIX. 110; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, II. 129; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III. 372.

⁹² el-Vâhidî, *el-Vesît*, III. 495.

⁹³ Esed, *Kur'ân Mesajı*, II. 828.

⁹⁴ es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, XII. 218.

Sebe’ 34/31-33 ayetinin giriş cümlesi “*İnkâr edenler dediler ki:...*” şeklindedir. Burada geçen “keferû” (كفروا) ifadesi ile Mekke inkârcıları kastedilmiştir.⁹⁵ Bu ayette kıyamet gününde cereyan edecek olan bir sahneye yer verilmiştir. Bu sahnede alt tabaka mensubu “müstad’af”, üst tabaka mensubu ise “müstekbir” ile kavramları ile sembolize edilmiştir. Buna göre avam tabakasına mensup insanlar uğradıkları kötü akıbetten ileri gelenleri sorumlu tutarak, müstekbirleri dünyadayken kendilerini saptırmakla, peygamberlerin yolundan alıkoymakla suçladıkları anlaşılmaktadır. Ancak suçladıkları müstekbirler de kendileri gibi aynı kötü akıbeti yaşamakta, tüm bu itirazlar iki zümre için haklarında verilmiş olan kötü akıbeti değiştirmeyeceği ifade edilmiştir.⁹⁶ Burada Mekke toplumunda bir gönderme vardır. O da ileri gelen inkârcıların peşinden gittiklerinde aynı akıbeti paylaşacakları gerçeğidir. Bu manzaranın bir benzeri İbrahim 14/21 ayetinde de tekrarlanmıştır.

Yukarıda aktarılan kavramlar dışında Zuhuf 43/31 ayetinde geçen “*reculin mine’l-karyeteyni’l’azmîm*” (رجل من القرية العظيمة/iki şehrin efendileri) ifadesi ile muhatap toplumun ileri gelenleri kast edilmiştir. Bu ifadede geçen “karyeten” kelimesi ile Mekke ve Taif, “recul” kelimesi ile de Mekke ileri gelenlerinden Velîd b. Muğîre, Utbe b. Rabîa’nın, Taif ileri gelenlerinden ise Ebû Mes’ûd Urve b. Mes’ûd es-Sakafî, Habîb b. Amr es-Sakafî, İbn Abd Leys es-Sakafî, isimleri zikredilmiştir.⁹⁷ Yukarıda ismi geçen şahıslar Mekke ve Taif ileri gelenlerindedir.

3. Mekki Ayetlerde Alt Tabakayı İşaret Eden Kavramlar

Alt tabakayı niteleyen kavramları genel ve özel kavramlar olmak üzere iki kategoriye ayırmak mümkündür. Mekke toplumunda alt tabakayı gösteren genel kavramlar kısmında “Erâzîl” ve “Duafa’ ” inceleme konusu yapılacaktır. Özel kavramlar başlığı altında “yetim”, “miskin”, “sâil-mahrûm” ve köleleri ifade eden “fekku rakabe”, “meleket eyman” ve “abd” kavramları incelenecektir.

⁹⁵ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIX. 289; el-Mâverdî, *en-Nuket ve’l-Uyûn*, IV. 451; es-Suyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, XII. 218.

⁹⁶ Vehbe Zuhaylî, *Tefsîru’l-Munîr*, Çev. Komisyon, Risale Yay., İstanbul 2007 XI. 479.

⁹⁷ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XX. 580-582; es-Semerkindî, *Bahru’l-Ulûm*, III. 206; el-Mâverdî, *en-Nuket ve’l-Uyûn*, V. 223; el-Bağâvî, *Meâlimu’t-Tenzîl*, VII. 211; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V. 438; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, VII. 311; el-Vâhidî, *el-Vesît*, IV. 70; en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzîl*, II. 539.

3.1. Genel Kavramlar

a. “Duafa’ ” kavramı

“Duafa’ ” kavramı ayetlerde “da’ifin” (ضعيفا),⁹⁸ “ed-duafâ” (الدعاء),⁹⁹ “ad’af” (اضعف),¹⁰⁰ “yested’if” (يستدعف),¹⁰¹ “ustud’ifû” (استدعوا),¹⁰² “yüsted’afûn” (يستدعون)¹⁰³ ve “müsted’afûn” (مستدعون)¹⁰⁴ formunda geçmektedir. Tüm bu ayetler “duafa” ve “isted’af-müsted’af” şeklinde tasnif edilebilir. Bu iki kavramın anlam benzerliğinden dolayı yukarıdaki ayet grupları için “duafa’ ” ortak kavramı kullanılacaktır.

“Duafa’ ” kavramı ayetlerde “kahredilmiş, zayıf bırakılmış”,¹⁰⁵ “küfürde lider olanlara tabi olanlar”¹⁰⁶ ve “Kuvvetli olmayan anlamında aciz ve güçsüzler”¹⁰⁷ anlamlarında kullanılmıştır. Bu ayet grupları içerisinde Nisâ 4/97, Enfâl 8/26 ve Sebe’ 34/31-33 ayetleri doğrudan Mekke toplumunu ifade edecek şekilde kullanılmıştır.

Duafa’ kavramı pek çok müfessirin tanımlamasında “dalalette/inkârcılıkta reislerine tabi olan zayıf kimseler”¹⁰⁸ anlamı öne çıkmaktadır. Seyyid Kutub ise kavramı “Fikir inanç ve düşüncede ferdi hürriyetlerinden feragat edip kendilerini kodaman insanlara teslim eden kişiler”¹⁰⁹ şeklinde tanımlamıştır. Muhammed Ebû Zehrâ’ya göre bu kişiler köle, fakir ve erzel (ayak takımı) olmak üzere üç gruba ayrılır.¹¹⁰ Esasında Mekke toplumunun büyük bir kısmı bu kesimlerden oluşuyordu. Onların İslam’a girmesini engelleyen de Mekke üst tabakasıydı.

b. “Erâzil” Kavramı

“Erâzil/erzelûn” kavramı Hûd 11/27 ve Kasas 28/111 ayetlerinde geçmekte, kelime anlamı ise “idrak düzeyi düşük, hal ve görünüş itibarı ile zelil olan”,¹¹¹ “hacamatçılık ve deri tabaklamak gibi düşük sanatları icra edenler”¹¹²

⁹⁸ Hûd, 11/91.

⁹⁹ İbrahim, 14/21; Mü’min, 40/47.

¹⁰⁰ Meryem, 19/75; Cin, 72/24.

¹⁰¹ Kasas, 28/4.

¹⁰² A’râf, 7/75; Kasas, 28/5; Sebe’, 34/31, 33.

¹⁰³ A’râf, 7/137.

¹⁰⁴ Nisâ, 4/75, 97, 98; Enfâl, 8/26.

¹⁰⁵ Nisâ, 4/97; Kasas, 28/4-5; A’râf, 7/137.

¹⁰⁶ Nisâ, 4/97; Kasas, 28/4-5; A’râf, 7/137.

¹⁰⁷ Nisâ, 4/98; A’râf, 7/75; Enfâl, 8/26; Hûd, 11/91; Meryem, 19/75; Cin, 72/24.

¹⁰⁸ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIX. 291; e ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, III. 158; s-Sa’lebî, *el-Kesfu ve’l-Beyân*, V. 313; er-Râzi, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XIX. 110.

¹⁰⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, Çev., Salih Uçan, Vahdettin İnce, Dünya Yay., İstanbul 1991, VI. 420.

¹¹⁰ Muhammed Ebû Zehra, *Zehretu’t-Tefâsîr*, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kahire trz., VIII. 4015.

¹¹¹ el-Cevherî, *es-Sihâh*, IV. 1708; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XIX. 1633; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhîd*, s. 1005.

şeklinde ifade edilmiştir. Tefsir mahiyetindeki bilgilerde “insanların alt tabakasını oluşturan sefiller¹¹³ düşük seviyede meslekleri icra edenler,¹¹⁴ soylu kesimden olmayanlar,¹¹⁵ mal ve mevkiden yoksun fakir kimseler”¹¹⁶ şeklinde olmak üzere benzer anlamda aktarılmıştır. Abduh’un kavram ile ilgili “Soylu ve ileri gelenlerin oluşturduğu üst sınıf mensubu olmayan, tarım yaparak veya hizmet sektöründe işçi olarak geçimini sağlayan kimseler”¹¹⁷ şeklindeki tanımlaması modern dönem toplum yapısını yansıtmaktadır.

H. Nuh’a tabi olanların kavminin ileri gelenleri tarafından erâzil olarak tanımlaması müfessirlere göre Mekke toplumunun ileri gelenleri için de geçerliydi.¹¹⁸ Mekke ileri gelenleri H. Peygamber’e iman edenleri “erâzil” olarak gördükleri gibi, Müslümanlar için ayetin ifadesiyle “badiye’r-re’y” tabirini kullanıyorlardı. Bu kavram “derinlemesine düşünmeden ilk görüşte karar veren”¹¹⁹ ve “akli melekeleri yetersiz olduğu için faziletli şeyleri idrak edemeyen”¹²⁰ şeklinde tanımlanmıştır. Muhammed Esed’in ifadeleri bunu özetlemektedir: “Tüm peygamber kıssalarının -ve özellikle de H. İsa ve o’ndan sonra H. Muhammed’in gösterdiği gibi, ilk müminlerin çoğu, ilahî mesajın, kendilerine bu dünyada daha adil ve eşitlikçi bir toplumsal düzen, ahirette de ebedî mutluluk vaad ettiği, toplumun aşağı sınıflarına mensup köleler, yoksullar ve ezilenler arasından çıkmıştır. Peygamberlerin üstlendiği görev, bütünüyle bu devrimci karakteri sebebiyledir ki, kurulu düzeni elinde tutan, toplumun varlıklı ve imtiyazlı kişileri ve grupları katında daima hoşnutsuzluğa yol açmıştır.”¹²¹ Bu manzaranın aynısı İslam’ın çıktığı Mekke’de yaşandı.

¹¹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIX. 1632.

¹¹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII, 379; Abdurrahmân b. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII. 2788; es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân*, VII. 173; Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, IV. 179; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, II. 573; es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, XI. 277; el-Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, IV. 181.

¹¹⁴ Abdurrahmân b. Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII. 2788; es-Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân*, VII. 173; el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, IV. 179; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII. 430; es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, XI. 277; el-Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, VI. 121.

¹¹⁵ ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, III. 47; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, II. 573; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III. 193.

¹¹⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III. 193; el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, II. 465; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVII. 220.

¹¹⁷ Abduh, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XII. 61.

¹¹⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI. 404; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Tefsîru Bahri'l-Muhît*, VII. 369; el-Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, XIII. 4630; Mevdûdi, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, IV. 45; Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, VI. 65; Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, VI. 65.

¹¹⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III. 193; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII. 430; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *Tefsîru Bahri'l-Muhît*, V. 215; el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, II. 465; es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, II. 123; Abduh, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XII. 61.

¹²⁰ el-Kâsımî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, X. 3458.

¹²¹ Esed, *Kur'ân Mesajı*, I. 428.

3.2. Özel Kavramlar

Alt tabakaya işaret eden özel kavramları “yetim, miskin, sâil-mahrum” şeklinde sıralamak mümkündür.

a. “Yetim” Kavramı

“yetim” kavramı “tek/biricik, gaflet içerisinde olma, babasını kaybetmiş (insanlar için kullanıldığında) veya annesini kaybetmiş (hayvanlar için kullanıldığında)”¹²² anlamında kullanılmıştır. Bu kavram Beled 90/15, Fecr 89/17, Duhâ 93/9, Mâ’ûn 107/2 ve İsrâ 17/34 ayetlerinde Mekke toplumunu ifade edecek şekilde kullanılmıştır.

İlk nazil olan ayetlerden Beled 90/15 ayeti “yahut açlık gününde doyurmaktı, akraba olan Yetimi (يتيما ذا مقربة)” ifadesiyle Mekke toplumunda pek de riayet edilmeyen yetim haklarını gözetme veciz bir şekilde ifade edilmiştir. Fecr 89/17 ayetinde “Hayır, doğrusu siz (Allah’tan ikrâm bekliyorsunuz ama kendiniz) yetime ikrâm etmiyorsunuz” ifadesiyle Mekke’de aristokrat tabakasının mahrum kesimlere olan ilgisizlikleri yüzlerine vurulmuştur. Bu ayetin nüzul sebebini bildiren rivayetlerde Mekke’de yetim hakkının nasıl gasp edildiği ifade edilmiştir.¹²³ Duhâ 93/9 ayetinde “Öyleyse sakın öksüzü(yetimi) ezme” ifadesiyle aynı zamanda yetim olarak büyüyen Hz. Peygamber’e hitaben yetimlerin haklarını gözetmeleri tavsiye edilmiştir. Mâun suresinde yetim konusu daha çarpıcı bir şekilde vurgulanmıştır. Ayetin giriş cümlesinde “dini yalanlayan” kişi/kişiler muhatap alınmış, hemen sonrasında bu kişilerin birinci vasfı “yedu’u’l-yetim” ifadesiyle “yetime zulmedip hakkını vermeme” olarak zikredilmiştir.¹²⁴ Bu surede dikkat çekici diğer bir husus ise kıldıkları namazın farkında olmayan veya namaz kılanların sahip olduğu erdemleri taşımayan kimselerin şiddetle eleştirilmesidir. Bu surede yetim hakkına riayet edilmesi hususu, dinin temel ibadetlerinden biri olan namazdan önce zikredilmiştir. Bundan iki sonuç çıkartmak mümkündür. Birincisi Kur’an’ın yetim hakkına riayet edilmesi hususuna büyük önem vermiştir. Diğer ise Mekke toplumunda yetim haklarının yaygın bir şekilde ihlal edildiği gerçeğidir.

¹²² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, LV. 4948; el-İsfa

hânî, *el-Müfredât*, s. 551; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu’l-Muhît*, s. 1172; el-Cevherî, *es-Sihâh*, V. 2064;

¹²³ eş-Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, III. 477; el-Vâhidî, *el-Vesît*, IV. 484; eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1621.

¹²⁴ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV. 658; ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân*, V. 367; Abdurrahmân b. Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, X. 3468; el-Mâverdî, *en-Nuketü ve’l-Uyûn*, VI. 351; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XXII. 510.

b. “Miskin” Kavramı

“Miskin” kavramı “fakir, hiçbir şeyi olmayan, zillet ve sefalet içerisinde olan”¹²⁵ anlamında kullanılmıştır. İsfahânî miskini “hiçbir şeyi olmayan, fakirin en kötü hali”¹²⁶ şeklinde tanımlamıştır. Bu kavram Beled 90/16, Mâ’ûn 107/3, Fecr 89/18, Hâkka 69/34, Kalem 68/24, Müddessir 74/44 ve Kehf 18/79 ayetlerinde geçmektedir.

Beled 90/16 ayetinde “miskinen zâ metrebe” (مسكينا ذا متربة/hiçbir şeyi olmayan yoksul) ifadesiyle miskin kişinin “fakirliğinden dolayı toprak ile anılan” veya “toprağa bulanmış” olarak vasıflandırılmış olması mahrumiyetini dramatik bir şekilde gözler önüne sermiştir. Beled suresinin ilk ayeti “hayır, bu şehre yemin ederim” şeklinde başlamış daha sonra kinayeli olarak “şehir” olarak zikredilen Mekke ileri gelenlerinin mal ve servet ile iftihar etmeleri kıyasıya eleştirilmiştir. Kendilerini beğenen bu elit tabaka, yetim ve miskin haklarına riayet etmedikleri için karizmaları ayet tarafından çizilmiş, asıl iftihar edilmesi gereken hususun mal, şöhret ve övünme ile değil, mahrum kesimlerin haklarına riayet etmek olduğu etkileyici bir şekilde izah edilmiştir. Aynı durum Fecr suresinde de tasvir edilmiş, 18’inci ayetinde “*Yoksula yedirmeğe teşvik etmiyorsunuz*” ifadesiyle nimet içerisinde yüzen zengin takımı eleştirilmiştir. Aynı şekilde Maun 107/3 ayetinde yoksul kesime yardım etmemeleri¹²⁷ bu kişilerin bir vasfı olarak zikredilmiştir. Hakka 69/34 ayetinde zengin takımından birisinin kıyamet günü amel defterini aldığı sarf ettiği pişmanlık sözleri sıralanırken hemen sonrasında “*Çünkü o büyük Allah’a inanmıyordu. Yoksulu doyurmaya ön ayak olmuyordu!*” ifadeleri ile kıyamet günü karşılaşmış olduğu kötü akıbetin gerekçesi hatırlatılmıştır. Bu ifade ile toplumsal vazifesini yerine getirme, yoksul kesime karşı kayıtsız olmanın ağır suçlardan olduğu ifade edilmiştir.¹²⁸ Kalem 68/17-33 ayetleri “bahçe sahipleri” olarak bilinen ve Hz. Peygamber’den önce yaşamış zengin bir ailenin başına gelen talihsiz olay aktarılmıştır. Ayetlerin ifadesinde anlaşıldığı kadarıyla salih bir kişi olan ailenin reisi, sahip olduğu zenginlik kaynağı bahçesinin ürünün toplarken fakirleri gözetir, kendi ihtiyacı kadar topladıktan sonra geri kalanını onlara bırakırdı. Ancak bu kişinin ölümünden sonra çocukları babalarının yaptıklarını “ahmakça” bularak, sabah erkenden yola çıkarak, yoksullar farkına varmadan bahçelerini devşirmeye gittiklerinde bir enkaz ile karşılaşır.¹²⁹ Onları bu kötü akıbeti götüren şey ayetin ifadesiyle “*Sakin, bugün hiçbir yoksul bahçeye girip yanınıza sokulmasın*” şeklindeki düşünceleriydi. Râzî’nin aktardığına göre Mekke sakinlerinin bu tarihi olaydan

¹²⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XXIV. 2054; el-Cevherî, *es-Sihâh*, V. 2136; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu’l-Muhît*, s. 1206.

¹²⁶ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 243.

¹²⁷ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIV. 659; es-Semerkindî, *Bahru’l-Ulûm*, III. 518; el-Mâverdî, *en-Nuketü ve’l-Uyûn*, VI. 351.

¹²⁸ eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1526.

¹²⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, XIV. 97; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, VIII. 335.

haberleri vardı.¹³⁰ Burada Mekke zenginlerinin yoksul kesime karşı duyarsızlığı bu kıssa ile ifade edilmiştir.

Müddessir suresinin girişinde Mekke ileri gelenlerinden zengin bir kişinin tasviri yapılmıştır. Kaynakların ittifakına göre bu kişi Velid b. Muğire'dir.¹³¹ Bu kişinin dünyadaki refahı ve haleti ruhiyesi aktarıldıktan sonra kıyamet günü karşılaşılabileceği durum ve acı pişmanlık “*Suçluların durumunu: ‘Sizi şu yakıcı ateşe ne sürükledi?’ (Onlar da) Dediler ki: ‘Biz namaz kılanlardan olmadık, ‘Yoksula da yedirmezdik’ Boş şeylere dalanlarla birlikte daldık ‘Cezâ gününü yalanlardık’ ‘İşte böyle iken ölüm bize gelip çattı’*” ifadeleriyle aktarılmıştır.

c. “Sâil-Mahrûm” Kavramı

“Sâil-mahrûm” kavramı iki ayrı ayette “li’s-sâili ve’l-mahrûm” (السائل والمحروم)¹³² diğer bir ayette ise “es-sâil” (السائل)¹³³ şeklinde geçmektedir. Genel anlamda *sâil*, “fakirliğinden dolayı dilenen insanlar”, *mahrûm* ise “insanlardan dilenmeyen, iffetli davranıp ihtiyaçlarını bildirmeyen kişi”¹³⁴ şeklinde tanımlanmıştır. Duhâ 93/10 ayetinde “ve emme’s-sâile felâ tenher” (و اما السائل فلا / تتهر / yoksulu azarlama) ifadesiyle yoksulun azarlanmaması ve haklarına rivayet edilmesi tavsiye edilmiştir. Zâriyât 51/19 ayetinde “*Mallarında dilenci ve yoksul için hak vardı*” ifadesi ve Mearic 70/25 ayetinde ise “*Onların mallarında belli bir hisse vardır: Sâile ve mahruma (isteyene ve utancından dolayı istemeyip mahrum kalana)*” ifadesi ile sâil-mahrûm olarak ifade edilen kesime dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu ayetler Mekke’de erken dönemde inan ayetlerden olup, toplumdaki sosyal konuma açıkça işaret edilmiştir.

d. “Fakku Rakabe” “Meleket Eymân” ve “Abd” Kavramları

Mekki ayetlerde köle kavramı için “fekku rakabe” (فك رقبة)¹³⁵, “meleket eymân” (ملكت ايمان)¹³⁶ ve “abd” (عبد)¹³⁷ tabirleri kullanılmıştır.¹³⁸

¹³⁰ er-Râzi, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXX. 87.

¹³¹ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIII. 421-422; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, XIV. 180-182; İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, VIII. 403-404; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XXI. 356; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5454-5; el-Kâsmî, *Mehâsinu’t-Te’vîl*, XV. 5977-8; ibn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, XXIX. 304.

¹³² Zâriyât, 51/19; Me’âric, 70/25.

¹³³ Duhâ, 93/10.

¹³⁴ et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXI. 515; XXIII. 269; es-Semerkindî, *Bahru’l-Ulûm*, III. 277; el-Bağâvî, *Meâlimu’t-Tenzîl*, VI. 374; er-Râzi, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XXVIII. 205; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XIX. 482; eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1405.

¹³⁵ Beled, 90/13.

¹³⁶ Nahl, 16/71; Mü’minûn, 23/6; Rûm, 30/28; Me’âric, 70/30.

¹³⁷ Nahl, 16/75; Şu’arâ, 26/22; Mü’minûn, 23/47.

¹³⁸ Geniş bilgi için bkz: Rûveyda Sağlam İnce, *Kur’ân-ı Kerim’de Kölelik Konusu*, s. 50-67.

“Fekku rakabe” tabiri iki kelimededen meydana gelmiştir. “fekk” kelimesi “bağı çözmek, engellerin kaldırılması” anlamına gelir.¹³⁹ “rakabe” (رَقَب) fiili “gözetlemek, gözlemek, boynuna ip geçirmek” anlamına geldiği halde,¹⁴⁰ “er-rakabe” (الرَّقَبَة) “boyun, boynun kökü, köle” anlamına gelir.¹⁴¹ Kinaye ile boyun ile bizatihi insanın kendisi kast edilmiştir.¹⁴² Fekku rakabe” tabiri ise “köleyi hürriyetine kavuşturmak”¹⁴³ anlamında kullanılmıştır. Muhammed Esed kavram ile ilgili olarak “insanoğlunu boyunduruklarından kurtarmak” şeklinde de çevrilebilir. ‘Boyunduruk/zincir’ terimi, burada, ‘kölelik’ olarak tanımlanabilecek olan bütün tutsaklık ve sömürü -sosyal, ekonomik veya politik- biçimlerini kapsar”¹⁴⁴ ifadelerini kullanmıştır.

Mekke toplumunda köle sınıfının varlığına işaret eden diğer bir kavram “meleket eymân” (مَلَكَتْ أَيْمَانَ) dir. “meleke” (مَلَكَ) “sahip olmak”¹⁴⁵, “eymân” (أَيْمَانَ) ise “solun zıddı olan sağ taraf” anlamında “el-yemîn” (الْيَمِين) kelimesinin çoğuludur.¹⁴⁶ Bu köten türeyen “memlûk” (مَمْلُوك) kavramı “köle”¹⁴⁷ anlamında kullanılmıştır. “meleket eymân” tabirinin cariye anlamında kullanıldı konusunda görüş birliği var.¹⁴⁸ Bu kavram Me’âric 70/30, Nahl 16/71 ve Rûm 30/28 ayetlerinde geçmektedir. Bu ayetlerde o dönemde toplumda bir realite olan kölelik ile ilgili olarak riayet edilmesi gereken haklara işaret edilmiştir.

Köle sınıfına işaret eden kavramlardan biri de “el-abd” (العَبْد) dir. “Hür veya köle olarak insan (Allah’ın kulu anlamında), hür karşıtı (köle)”¹⁴⁹ anlamında kullanılır. Bu kavram Nahl, 16/75, Mü’minûn, 23/47 ve Şu’ara 26/22 ayetlerinde geçmektedir.

Sonuç

Mekke toplumunda sosyal tabakalaşmaya işaret eden çeşitli kavramlar ayetlerde yer almıştır. Buna göre üst tabakayı ifade edecek şekilde “mele” ,

¹³⁹ er-Râzi, *Meftâihu'l-Ğayb*, XXXI. 185; el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur’ân*, XXII. 301; el-Vâhidî, *el-Vesît*, IV. 491.

¹⁴⁰ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 90.

¹⁴¹ el-Cevherî, *es-Sihâh*, I. 138; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XX. 1701; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 90.

¹⁴² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XX. 1701.

¹⁴³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XX. 1701; el-Cevherî, *es-Sihâh*, I.

¹⁴⁴ Esed, *Kur’ân Mesajı*, III. 1274.

¹⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XLVII. 4227; el-Cevherî, *es-Sihâh*, IV. 1609.

¹⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, LV. 4967.

¹⁴⁷ el-Cevherî, *es-Sihâh*, IV. 1609; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XLVII. 4227; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 954.

¹⁴⁸ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII. 12; es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, II. 408; es-Sa’lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân*, VII. 39; en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, II. 459; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, X. 109.

¹⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XXXI. 2776; el-Cevherî, *es-Sihâh*, II. 502; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 296.

“mütref”, “ekâbir”, “istekber” gibi kavramların yan ısıra, üst tabakanın varlığına işaret eden çeşitli söylemler ayetlere yansımıştır. Aynı şekilde “duafâ”, “erâzil”, “yetim”, “fekku rakabe”, “meleket eyman”, “abd”, “miskin”, “sâil-mahrûm” gibi kavramların da alt tabakayı işaret edecek şekilde ayetlerde yer almıştır. Kavramların geçtiği ayetlerdeki siyak-sibak ilişkisi, esbab-ı nüzul ve daha başka tefsir mahiyetindeki bilgiler analiz edildiğinde, şehrin ekonomisini elinde bulunduran ileri gelenlerin oluşturduğu, refah seviyesi yüksek bir sınıfın varlığından söz edilebilir. Bu kesim aynı zamanda şiddetli bir şekilde İslam’a karşı muhalefet eden cepheyi oluşturuyordu. Buna mukabil geriye kalan çoğunluğun alt tabakayı oluşturan avam kesimi olduğu anlaşılmaktadır. Bu kesimin büyük çoğunluğu Mekke’nin fethine kadar İslam’a muhalefet eden liderlerinin peşinden gittikleri anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

- Abduh, M. (1947), *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm (Tefsîru’l-Mennâr)*, Telif: Muhammed Reşîd Rızâ, Dâru’l-Menâr, Kahire.
- Abdurrahman b. Ebî Hâtîm, el-Hanzalî, er-Râzî (1987). *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke.
- Albayrak, H. (2011). *Tefsir Usûlü*, Şûle Yay., İstanbul.
- Âlûsî, es-Seyyid Mahmûd Şükrî, *Rûhu’l-Meânî fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî*, İhyâu’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut trz.
- Arslan, D. A. (2004). “Temel Sorunları ve Açılımları ile Sınıf Teorisi, Sınıf Bilinci ve Orta Sınıflar”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 4.
- Ateş, Süleyman, *Kur’ân-ı Kerim Meali*.
- Ayas, M. R. (1979). *Kur’ân-ı Kerim’de Çalışma Kavramı*, basılmamış doçentlik tezi, AÜSBE, Ankara.
- BÂ-Yunus, İlyas, *Niçin İslâm Sosyolojisi*, Çev. İlim Güner, Akabe Yay., İstanbul 1988.
- el-Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd (h.1409). *Meâlimu’t-Tenzîl*, Dâru Taybe, Riyad.
- Beydun, İ (1995). *el-Hicâz ve’d-Devletü’l-İslâmiyye*, Dâru’n-Nahdati’l-Arabiyye, Beyrut.
- Burke, P. (2000). *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.
- el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh* (1990). Tah., Ahmed Abdulğafur Attâr, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrut.

- Chelhod, J. (1998). Hicret Öncesi Mekke'de Kapitalizm", Er, İzzet, *Din Sosyolojisi Makaleleri*, Akçağ Yay., Ankara.
- Çağatay, N. (1957), *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Mars T. ve S.A.S. Matbaası, Ankara.
- Çağrııcı, M. (1991). "Asabiyet", *DİA*, İstanbul.
- Çelikkol, Y. (2003). *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yay., Ankara.
- ed-Dâmeğânî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1983, Şevkî, *el-Asru'l-Câhilî*, Dâru'l-Mearif, Kahire, trz.
- Derveze, İ. (2011). *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Çev. Mehmet Yolcu, Düşün Yay., İstanbul.
- _____(1998). *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Çev. Mustafa Altınkaya ve diğerleri, Ekin Yay., İstanbul.
- Ebû Hayyân el-Endülûsî (1994). *Tefsîru Bahri'l-Muhît*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Ebu's-Suûd b. Muhammed, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ el-Kitâbi'l-Kerîm*, Tah. Abdülkadir Ahmed Atâ, Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîse, Riyad trz.
- Ebû Zehra, Muhammed, *Zehretü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire trz.
- Emîn, A. (2003). *Duha'l-İslâm*, Mektebetü'l-Üsra, Kahire.
- _____(2011). *Fecru'l-İslâm*, Kelimâtu'l-Arabiyye, Kahire.
- Esed, M. (1999). *Kur'ân Mesajı*, Çev., Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yay., Ankara.
- el-Ezrâkî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed, *Ahbâru Mekke ve mâ Cae fihâ mine'l-Âsâr*, Tah. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehiş, Mektebetü'l-Esedî, y.y.
- el-Fâkihî, Ebu'l-Abdillâh Muhammed b. İshak, *Ahbâru Mekke fî Kâdimi'd-Dehr ve Hadîsihi*, Tah. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehiş, Beyrut.
- el-FEHÎD, Muhammed el-Abdullâh el-Mutlak, *Fecru'l-İslâm fî Mekke*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakup (2005). *Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetu'r-Risâler, Beyrut.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir (1984). *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tavniyye, Tunus.
- İbn Habîb, Ebû Cafer Muhammed, *Kitâbu'l-Munammak fî Ahbâri Kureyş*, Tah., Hurşîd Ahmed Farık, Âlemu'l-Kutub, Beyrut.

- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, Tah. Abdü's-Selâm Muhammed b. Hârûn, Dâru'l-Meârîf, Kahire trz.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik, *H. Muhammed'in Hayatı: es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Çev. İzzet Hasan ve Neşet Çağatay, AÜİF Yay., Ankara trz.
- _____, *es-Sîret*, Dâru's-Sahâbe, Kahire trz.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr (2004). *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Tah. Ahmed Ferîd el-Yezîdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbn Kesîr, Ebu'l Fidâ İsmail b. Ömer (2000). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetu Kurtuba, Kahire.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Tah., Abdullâh Alî el-Kebîr ve Arkadaşları, Dâru'l-Meârîf, Kahire.
- İbn Sa'd, Muhammed, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kübrâ*, Tah., Alî Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hâneci, Kahire.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebetü'l-İslâmî, trz.
- _____(1987). *Nüzhetü'l-A'yûni'n-Nevâzir fî Ulûmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, Tah. Muhammed Abdu'l-Kerîm Kazım er-Râzî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut.
- İbnu'l-Esîr, İzzuddîn Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed (1987), *el-Kâmil fî't-Târîh*, Tah. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- _____, *el-Lubbâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire h.1356.
- İbnu'l-Kelbî, Ebu'l-Münzir Hişâm b. Muhammed, *Cemheretu'n-Neseb*, Dâru'l-Yekzati'l-Arabiyye, Şam trz.
- _____, *Kitâbu'l-Asnâm*, çev. Beyza Düşüngen, AÜİF Yay., Ankara trz.
- Hamidullah, M. (1993). *İslam Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul.
- Heykel, M. (1985). *H. Muhammed Mustafa*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, İnkılap Yay., İstanbul.
- Kalaycıoğlu, S. (2003). "Toplumsal Tabakalaşma", Sezal, İhsan, *Sosyolojiye Giriş*, Martı Yay., Ankara.
- el-Kâsımî, Muhammed Cemâleddîn, *Mehâsinu't-Te'vîl*, Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye.
- Kurtkan, A (1976). *Genel Sosyoloji*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (2006). *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut.
- Kutub, S. (1991). *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Çev., Salih Uçan, Vahdettin İnce, Dünya Yay., İstanbul.

- Lammens, H. (1957). “Mekke”, *İA*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul.
- el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nüketu ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut trz.
- el-Merâğî, A. M. (1946)., *Tefsîru'l-Merâğî*, Matbaatu Mustafâ el-Bâbî, Kahire.
- Mevdûdi, Ebu'l A'lâ (1997). *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Çev. Heyet, İnsan Yay., İstanbul.
- Mukâtil b. Süleymân (2004). *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çev., M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay., İstanbul.
- en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed (1998). *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Beyrut.
- el-Rağîb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed (2005).*el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, Tah., Muhammed Halîl Aytânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- Râzî, Fahrüddîn (1981). *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed (2002). *el-Keşfu ve'l-Beyân*, Dâru İhyau't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefsîr*, Çev., Nedim Yılmaz, Sadredin Gümüş, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Sağlam İnce, R. 2010, *Kur'ân-ı Kerim'de Kölelik Konusu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE, Ankara.
- es-Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed (1993). *Bahru'l-Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- es-Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yûsuf, *ed-Dürri'l-Mesûn fi Ulumi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, Tah. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dâru'l-Kalem, Şam trz.
- es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân (2003). *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, Tah. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Turkî, Dâru'l-Hecer, Kahire.
- _____ (2002). *Lübâbu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nizûl*, Müessesetu'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Şeriatî, A. (1998). *Medeniyet Tarihi*, Çev. İbrahim Keskin, Fecr Yay. Ankara.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (2007). *Fethu'l-Kadîr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr (2001). *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Tah. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Turkî, Dâru'l-Hecer, Kahire.
- Watt, W. M. 81986). *H. Muhammed Mekke'de*, Çev. M. Rami Ayas ve Azmi Yüksel, AÜİF Yay., Ankara.
- Weber, M. (1998). *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, İletişim Yay., İstanbul.

- el-Vâhidî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ahmed (1992). *Esbâbu'n-Nüzûl*, Tah. Usâm b. Abdu'l-Muhsîn, Dâru'l-İslâh, Dammam.
- _____(1994). *el-Vesît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Yazır, E. H. (1979). *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul.
- _____, *Kur'ân'ı Kerim Meali*.
- ez-Zeccâc, Ebû İshak İbrahim (1988). *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer (1998). *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vicûhi't-Te'vîl*, Riyad.
- Zeydân, C. (2001). *Târîhu't-Temeddüni'l-İslâmî*, Dâru'l-Hilâl, Kahire.
- ez-Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa (2007). *Tefsîru'l-Munîr*, Çev. Komisyon, Risale Yay., İstanbul.